

Zuzana H l u b i n k o v á (Brno)

K VÝZKUMU NEOFICIÁLNÍCH VLASTNÍCH JMEN OSOB V ČESKÝCH NÁŘEČÍCH¹⁾

ON RESEARCH OF UNOFFICIAL PERSONAL PROPER NAMES IN CZECH DIALECTS

The item deals with unofficial personal proper names recorded during the research of dialects for the Czech Linguistic Atlas. It gives information above all about anthroponyms which were not published in this work (names of immature children, names of married women, names of men, house names and names of inhabitants). The examples also present specifics typical for these dialectal names.

Keywords

Czech dialects, Czech Linguistic Atlas, unofficial personal proper names, suffix

Šestisvazkový Český jazykový atlas (dále jen ČJA), vydaný v letech 1992–2011, představuje stěžejní dílo české dialektologie, přinášející jedinečné svědectví o českých dialektech před zánikem nářečního rozrůznění.²⁾ Přestože byl Dotazník pro výzkum českých nářečí³⁾ (dále jen Dotazník) (1964–1965; celkem 2 649 položek), na jehož základě probíhaly terénní výzkumy pro ČJA, zaměřen především na apelativa, nezapomněli jeho autoři na zařazení těch výrazů a jevů propriální sféry, u nichž předpokládali vedle diferencí lexikálních, hláskových, morfologických a slovtvorných i rozdíly územní. Tak bylo výzkumem probíhajícím v 60. a v první polovině 70. let 20. století u nejstarší generace tradičního osídlení ve 420 venkovských lokalitách (1964–1972) a u mladé generace v 57 městech (1973–1976) z celého území Čech, Moravy a Slezska získáno mnoho cenného materiálu v nestandardizované, převážně nářeční podobě. Shromážděný jazykový materiál je uložen v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., v Brně.⁴⁾

¹⁾ Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR P406/11/1786 Slovník nářečí českého jazyka.

²⁾ J. Balhar – P. Jančák a kol., Český jazykový atlas 1, 2, Praha 1992 (dotisk 2004), 1997; J. Balhar a kol., Český jazykový atlas 3, 4, 5, Praha 1999, 2002, 2005; J. Balhar a kol., Český jazykový atlas. Dodatky, Praha 2011.

³⁾ Česká dialektologická komise (ed.), Dotazník pro výzkum českých nářečí, Praha 1964–1965.

⁴⁾ Vyčerpávající přehled všech proprií (antroponym, oikonym a choronym) zpracovaných v ČJA, popř. dalších nezpracovaných z Dotazníku, podala autorka tohoto pojednání (Z. Hlubinková, Vlastní jména a Český jazykový atlas. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík /eds./, Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky. IV. česká onomastická konference 15.–17. září 2009, sborník příspěvků. Ostrava–Praha 2010, s. 195–197). Uvádí, že část tohoto pro-

Dále se soustředíme – ve shodě se zaměřením našeho příspěvku – pouze na vlastní jména osob užívaná v neoficiálním styku. Soustava neoficiálních jmen osob (v terminologii slovenské onomastiky tzv. živá vlastní jména) existuje na území jednoho jazyka, tedy i jazyka českého, vedle oficiální soustavy pojmenování osob. Tato neoficiální antroponymická soustava se vytvořila v obcích vedle antroponymické soustavy úřední. V rámci úřední soustavy se osoby pojmenovávají nedědičnými rodnými (dříve křestními) jmény a zděděnými příjmeními. Jde o dvojjmennou antroponymickou soustavu typickou pro západoslovanské a některé jihoslovanské jazyky. Ta tvoří relativně uzavřený systém, který přestal v obcích plnit funkci identifikační. Naproti tomu soustava neoficiálních jmen osob tvoří soubor neuzavřený, jenž není svázán administrativně pevnými pravidly, a proto je bohatěji rozvětvený. Ve slovenské onomastice vytvořil teorii a metodu modelování živých vlastních jmen Vincent Blanár. Soustavu živých jmen chápe jako systém antroponymických modelů, v nichž se projevují specifické onomastické rysy. Pojmenovací model obsahuje v různých kombinacích tyto členy: rodné jméno, příjmení, přezdívkou, živé rodinné jméno a živé jméno po chalupě a větný člen tvořený jménem obecným. Vincent Blanár a Ján Matejčík vydali dvoudílnou monografii nazvanou *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (1978, 1983).⁵⁾ Na Slovensku tuto teorii rozpracovala a rozpracovává celá řada jazykovědců. V dílčích statích představují danou problematiku většinou z jednotlivých obcí. Jednou z posledních prací toho druhu je kniha *Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti* Ivety Valentové.⁶⁾ Poznátky o některých neoficiálních vlastních jménech osob z celého území slovenského jazyka přináší Buffův 3. díl *Atlasu slovenského jazyka* (1981, 1978).⁷⁾ Rovněž výzkumy pro Český jazykový atlas umožnily získat poznátky o vybraných neoficiálních antroponymech

priálného materiálu již byla uveřejněna v některých dílech ČJA. Každý zpracovaný výraz je opatřen komentářem obsahujícím mj. výčet zachycených podob, popis jazykovězeměpisné situace na připojené mapě a paralelní doklady z vybrané literatury a ze západoslovanských jazyků.

⁵⁾ V. Blanár – J. Matejčík, *Živé osobné mená na strednom Slovensku*, I. 1. Designácia osobného mena, Bratislava 1978, I. 2. Distribúcia obsahových modelov, Martin 1983.

⁶⁾ I. Valentová, *Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti*, Bratislava 2009. Autorka zkoumala živá jména ve dvou obcích na horní Nitře prostřednictvím charakteristiky funkčních členů živého osobního jména: křestního/rodného jména, příjmení, individuální charakteristiky, živého rodného jména a apelativního členu. Zajímavá je kapitola zaměřená na sociolinguvistickou interpretaci živého osobního jména. Kniha obsahuje i vyčerpávající soupis literatury týkající se problematiky živých jmen zejména ve slovenské onomastice.

⁷⁾ F. Buffa, *Atlas slovenského jazyka III. Tvorenie slov*, Bratislava 1, 1981; 2, 1978.

z celého území českého jazyka.⁸⁾ Jen malá část získaného propriálního materiálu již byla uveřejněna v ČJA. Jsou to skupinová antroponyma zařazená do čtvrtého dílu ČJA (2002),⁹⁾ a to bohatě se členící označení rodiny (typ *Novákovi*, *Královi* a adjektivní typ *Tichých*). Vedle tohoto propriálního materiálu zůstalo v databázi ještě menší množství dokladů nezačleněných do jednotlivých dílů ČJA. Z větší části je autorka tohoto pojednání zpracovala a publikovala v jazykovědných časopisech a sbornících v letech 2003–2010. Příspěvky se týkaly tvoření především neoficiálních vlastních jmen jednotlivého člověka, méně antroponym skupinových. Do první skupiny patří pojmenování nedospělých dětí a neprovdaných dcer,¹⁰⁾ jména vdaných žen,¹¹⁾ jména mužů¹²⁾ a jména po chalupě.¹³⁾ Poslední článek je věnován skupinovým antroponymům, a to jménům obyvatelským.¹⁴⁾ Získaná propria jsou užívána jen v ústní komunikaci.

O všech těchto neoficiálních vlastních jménech osob platí, že se v dialektech vyznačují bohatším repertoárem slovtvorných prostředků než v jazyce spisovném. Tyto prostředky se rovněž diferencují územně. Ukažme si to na vybraných antroponymech.

Např. pro vdané ženy se užívá oficiálního pojmenování na *-ová* (např. *Nováková*), avšak v nářečích se vedle tohoto pojmenování užívají i zvláštní neoficiální odvozeniny utvořené od mužských příjmení sufixy *-ka*, *-ena* a *-ice* (např. *Novák* – *Nováčka*, *Hubáček* – *Hubáčena*, *Huml* – *Humlíce*). Formy zakončené na *-ka* jsou rozšířeny na

⁸⁾ Navazují na řadu domácích dílčích studií s touto tematikou, např. J. Bělič, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 209; A. Kellner, *Východolašská nářečí I*, Brno 1946, s. 120–124 (jména dětí, popř. neprovdaných dcer a vdaných žen); L. Bachmann, *Nářečí na Vysokomýtsku*, Praha 2001, s. 127; F. Kopečný, *Nářečí Určic a okolí*, Praha 1957, s. 65 (jména vdaných žen); M. Šlajsová, *Jména „po chalupě“ v Chlumu u Blovic počátkem našeho století*, *Zprávo-daj Místopisné komise ČSAV 9*, 1968, s. 389–394; R. Šrámek, *Tvoření obyvatelských jmen v nářečích na Moravě a ve Slezsku*, *Jazykovedné štúdie 10*, 1969, s. 147–161.

⁹⁾ J. Balhar, o. c. v pozn. 2, s. 328, 330; 331 – mapa, s. 336, 338; 339 – mapa. V pátém díle ČJA jsou uveřejněny rovněž nářeční obměny rodných jmen Adam (s. 354; 353 – mapa), Eva (s. 358) a Anna (s. 358), J. Balhar, o. c. v pozn. 2.

¹⁰⁾ Z. Hlubinková, *Jména nedospělých dětí a neprovdaných dcer v českých nářečích*, *Linguistica Brunensia 58*, Brno 2010, s. 253–257.

¹¹⁾ Z. Hlubinková, *Přechýlené podoby ženských příjmení v českých nářečích*, *Acta onomastica 47*, 2006, s. 227–232.

¹²⁾ Z. Hlubinková, *Poznámka k tzv. živým jménům v českých nářečích*, *Acta onomastica 49*, 2008, s. 131–134.

¹³⁾ Z. Hlubinková, *Jména po chalupě v českých nářečích*. In: J. Hladký – I. Valentová (eds.), *Lexika slovenskej onymie. Zborník materiálův zo 17. slovenskej onomastickej konferencie*, Trnava 12.–14. 9. 2007, Bratislava 2010, s. 197–202.

¹⁴⁾ Z. Hlubinková, *Tvoření obyvatelských jmen v českých nářečích*, *Acta onomastica 44*, 2003, s. 29–39.

celém území českých dialektů, zejména v Čechách jsou v dubletě s odvozeninami končícími na *-ice*. Zbývající typ na *-ena* je typický zejména pro východní Moravu a část Slezska.

Rovněž při tvoření jmen obyvatelských odvozených od jmen osídlených míst, tj. měst a vesnic, se uplatňují nejčastěji sufixy *-’ák* s variantami *-ák*, *-ják* a *-’an* s variantou *-jan* (např. Březí – *Břežák*, Kuřim – *Kuřimák*, Čejkovice – *Čejkovják*, Strážnice – *Strážničan*, Kunovice – *Kunovjan*).¹⁵⁾ Ve spisovném jazyce převládá formant *-an*, jenž se postupně stává stále více knižním. V českých nářečích dominuje sufix *-’ák*, který je na rozdíl od nespisovného formantu *-ák* v dialektech neutrální. Vyskytuje se na většině našeho území, kdežto nářeční sufix *-’an* se užívá spíše na východě zkoumaného území.

Dodejme, že hlavní typy nářečních odvozenin označujících vdané ženy a jména obyvatel patří ke jménům dosud užívaným. K zanikajícím neoficiálním jménům se v českých nářečích řadí jména nedospělých dětí, tj. synů a dcer, tvořených od otcova příjmení (např. Jandas – *Jandásek*, Novák – *Nováče*). Naproti tomu jména po chalupě se uchovávají tam, kde liší obyvatele stejného příjmení v rámci jedné obce (např. *U Holubů*).¹⁶⁾

Z výše uvedeného plyne, že Český jazykový atlas, přinášející cenné poznatky o starších podobách češtiny, obohacuje svými zjištěními i jazykovědný obor onomastiku, zejména v oblasti neoficiálních vlastních jmen osob.

Dialektologické oddělení

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Veveří 97

602 00 Brno

hlubinkova@iach.cz

¹⁵⁾ Tvoření obyvatelských jmen v českých dialektech vykazuje i další specifické rysy, např. v tomto případě tvoření ze zkráceného základu vlastních jmen míst.

¹⁶⁾ Nové a velmi zajímavé poznatky o některých neoficiálních jménech osob přináší publikace *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010* Jany Pleskalové (Brno 2011). Na s. 72 se uvádí, že jména po chalupě (na venkově) se vyskytují v období let 1300–1500 jen zřídka, v období let 1500–1786 „vytvářejí ... výraznou skupinu venkovských příjmí“ (s. 118). V tomto období mezi nejvíce zastoupené typy pojmenování žen patří typ na *-ova*, což „svědčí o tom, že vývoj ženských příjmí směřuje k ustálení typu *-ova*, později *-ová*, který v dalších stoletích zcela převládl“ (s. 125). Na téže straně se upozorňuje na hojně užívání sufixu *-ka* v pojmenováních žen (*Anna Soukupka*).